

roku. We wsi istnieją też czworaki murowane z połowy XIX wieku, stara szkoła oraz forty Twierdzy Chełmno budowane w latach 1900-1914. Nieopodal przepływa struga Żaki.

SARNOWO

Miejscowość wzmiankowana w 1223 r. jako własność biskupa Chrystiana, później należała do komturstwa w Starogrodzie, na pocz. XVI w. do kapituły katedralnej w Chełmży, a od końca XVI w. własność szlachecka. Na uwagę zasługuje gotycki kościół parafialny p.w. św. Marcina wzniesiony na przełomie XIII/XIV w. Jest to obiekt gotycki, kilkakrotnie uszkodzony (m.in. przez Szwedów w 1655 r., pożarem w 1938 r.). Kamienny, nadbudowany w cegle. Jednonawowy, z trójbocznie zamkniętym prezbiterium, neogotycką kaplicą grobową Działowskich. W kruchcie kościoła wmontowana jest tablica o treści: Tablica pamiątkowa poświęcona pamięci Gen. Józefa Hallera ur. 13.08.1874 r. zm. 04.06.1960 r. dowódcy „błękitnej armii” mieszkającego w okresie międzywojennym na terenie naszej parani, z okazji 70 rocznicy powrotu Pomorza do Macierzy i 30 rocznicy śmierci. Wdzięczni i pamiętający Parafianie. Sarnowo 1990 r.

O znaczeniu tej miejscowości w przeszłości może świadczyć lokalizacja w sąsiedztwie kościoła grodu obronnego, który obecnie może stanowić atrakcję turystyczną z uwagi na swoje malownicze położenie. Ponadto w niewielkiej odległości od wsi znajduje się kopiec z grota ufundowaną przez gen. Hallera. W miejscu tym corocznie odbywają się uroczystości religijne z bardzo uroczystą oprawą.

STOLNO

Wieś wzmiankowana w 1301 roku jako folwark krzyżacki. Istniejący niegdyś dwór uległ zniszczeniu podczas działań zbrojnych prowadzonych w czasie II wojny światowej, pozostały jedynie relikty parku o powierzchni 1,8 ha wg WKZ (1,23 ha wg ewidencji gruntów) i kilka zabudowań gospodarczych. Na terenie dawnego założenia parkowego zachowały się miejsca pochówku rodziny niemieckiej - Strubing - a także pozostałości muru ceglanego okalającego obecnie część parku. Do obiektów zabytkowych zaliczyć należy tzw. czworaki po folwarku. Budynki te są własnością prywatną - obecnie zamieszkiwane przez właścicieli lokali.

WABCZ

W 1222 r. wraz z wieloma innymi miejscowościami nadana biskupowi Chrystianowi przez Konrada Mazowieckiego. W 1288 r. lokacja wsi na prawie chełmińskim. W 1440 r. w posiadaniu szpitala św. Ducha w Chełmnie. Od XVI w. majątek szlachecki, należący do 1728 r. do Działowskich, od 1848 r. do Wilczyckich. Do najcenniejszych zabytków zaliczyć należy gotycki kościół rzymsko - katolicki pod wezwaniem św. Bartłomieja z II połowy XIII w. Wyposażenie obiektu jest głównie barokowe z 1. ćw. XVIII w. i rokokowe

z 2. poł. XVIII w. Belka tęczowa z Grupą pod Krzyżem, gotycką z 4. ćw. XIII w. Do najcenniejszych zabytków świątyni należą gotyckie rzeźby: Matki Bożej z Dzieciątkiem, św. Katarzyny i św. Barbary z ok. 1380 r. Epitafia z 1736 r. i 1852 r.

Do innych obiektów zabytkowych Wabcza należą: park krajobrazowy o powierzchni 2,5 ha powstały w XIX w. wokół dworu wielokrotnie przebudowywanego w XIX i XX w.; spichrz z poł. XIX w., oraz pozostałe zabudowania gospodarcze w folwarku; murowany, piętrowy; dawna karczma klasycystyczna z 1. poł. XIX w.; kaplica cmentarna rodziny Ślaskich. Park, z uwagi na walory zabytkowe został wpisany do rejestru zabytków pod nr A/141.

Na skraju wysoczyzny pradoliny Wisły znajduje się grodzisko zwane Poganką, do którego niegdyś prowadziła droga, obecnie mocno zaniedbana, konieczne byłoby przywrócenie jej przejezdności a najlepiej w formie ścieżki rowerowej, która dzięki malowniczym krajobrazom, przez które przebiega byłaby niewątpliwą atrakcją tego terenu.

WICHORZE

Wieś wzmiankowana z 1376 r. jako własność rycerska w komturstwie starogrodzkim. Zespół dworsko-parkowy po wojnie użytkowany był przez Zakład Rolny w Cepnie, następnie przeszedł na własność gminy Stolno obecnie znajduje się w rękach prywatnych. Na terenie majątku znajdowały się liczne budynki o cechach zabytkowych jak spichlerze, stodoły, obory, magazyny, gorzelnia, domy mieszkalne, dwór jednak obecnie obiekty te znajdują się w opłakanym stanie. Pomędzy zabudowaniami dworskimi a zbiornikiem wodnym znajduje się okazały park oraz prywatny cmentarz rodowy von Loga. Zespół dworsko - parkowy wraz z zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarczymi wpisany został do rejestru zabytków (patrz wykaz w załączeniu). Ponadto na uwagę zasługuje występowanie dwóch cmentarzy - ewangelickiego oraz rodowego, usytuowanego w malowniczym parku o pow. 6,8 ha, który również jest wpisany do rejestru zabytków.

WIELKIE CZYSTE

W 1266 r. wieś została darowana klasztorowi cysterek z Chełmna przez Bertholda i Krystynę Cistów, później własność benedyktynek chełmińskich przynajmniej do 2. poł. XVI w. Kościół św. Katarzyny erygowano wg tradycji w 1246 r. Gotycki, budowany od 3. ćw. XIII w. do 1. ćw. XIV w., restaurowany w latach 1546 i 1651. Uszkodzony przez Szwedów w czasie "potopu" w 1655 r., odnawiany w 1877 r. Po pożarze w 1914 r. odbudowany w 1925 r. (dobudowano wtedy też prezbiterium). Kościół kamiennie-ceglany, częściowo otynkowany, z kwadratową wieżą od zachodu z 1310 r. i podwyższoną w 1877 r. Wnętrze nakryte pozorną kolebką w 1925 r. Wyposażenie z XVII/XVIII w.

8. Rejestr zabytków nieruchomych z terenu Gminy Stolno

Na terenie gminy Stolno znajduje się 40 obiektów wpisanych do rejestru zabytków, prowadzonego przez Kujawsko - Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków; ich pełen wykaz stanowi załącznik do niniejszego opracowania. Jak na gminę wiejską jest to znaczna liczba. Należy zauważyć, że najliczniejszą grupę w rejestrze stanowią obiekty militarne, wchodzące w skład Twierdzy Chełmno. Zalicza się do nich: 5 fortów (Małe Czyste - 2 forty, Rybieniec - dwa forty oraz jeden w Stolnie), które stanowią największe dzieła obronne i planowane były jako główne punkty oporu, uzupełniane schronami piechoty, których w gminie jest 7 (Małe Czyste - 4 szt., Rybieniec - 2 szt., Stolno - 1 szt.) oraz schronami amunicyjnymi w liczbie 5 szt. (Małe Czyste - 3 szt., Stolno - 2 szt.) Ponadto twierdza posiadała 2 baterie artyleryjskie - w Małym Czystym i Stolnie, cofnięte w stosunku do głównego pierścienia, obie znajdują się na terenie gminy. Obiekty militarne są w większości przypadków dobrze zachowane, nawet urządzenia infrastrukturalne, jak kanalizacja odwadniająca teren jest sprawna i pomimo upływu lat i braku konserwacji nadal funkcjonuje. Obiekty te mogą stanowić dużą atrakcję turystyczną i bazę dla powstania produktu turystycznego jak chociażby turystycznej ścieżki rowerowej. Kolejną, pod względem liczebności grupą zabytków są parki dworskie lub pałacowe. Do rejestru zabytków wpisano 6 parków (Gorzuchowo, Klęczkowo, Kobyły Łyniec, Wabcz i Wichorze) oraz dwa zespoły dworsko - parkowe (Grubno i Wichorze). Obiekty te mają znaczną wartość zarówno pod względem kulturowym jak i przyrodniczym. Znajdują się tam wiekowe, okazałe egzemplarze drzew a ponadto stanowią enklawy zieleni w rolniczym krajobrazie gminy. Parki te powstawały przy dworach lub pałacach i stanowią czasem jedyny ślad istnienia tych obiektów, jak np. Paparzynie. Powinny podlegać szczególnej ochronie, proponowane działania opisane zostały w odrębnym rozdziale.

Do najstarszych obiektów umieszczonych w rejestrze zabytków należą grodziska, znajdujące się w Sarnowie oraz Wabczu. Są to jedyne zabytki archeologiczne umieszczone w rejestrze. Ich opis oraz informacje zawarte zostały w rozdziale dotyczącym archeologii. Do najcenniejszych zabytków nieruchomych z terenu gminy zaliczyć należy kościoły katolickie znajdujące się w Sarnowie, Wabczu i Wielkim Czystym. Dzięki temu, że od czasu ich powstania są nieustannie użytkowane i to w sposób do jakiego zostały zbudowane czyli kultu religijnego, są one remontowane i utrzymywane w dobrym stanie technicznym. Zostały one wpisane do rejestru nie tylko jako budowle ale także z urządzeniem wnętrza. Ważnym zabytkiem jest również pałac w Grubnie, który wpisany został odrębną decyzją. Obiekt ten od wielu lat jest remontowany jednak dotychczas prac nie ukończono. Zabezpieczono go od niszczycielskiego działania wody opadowej (nowe pokrycie dachowe), trwają prace we wnętrzu. Obiekt ten, ze względu na dogodne połączenie komunikacyjne oraz malownicze położenie, może pełnić funkcje turystyczne, rezydencjonalne, edukacyjne itd. W zdecydowanie gorszym stanie jest drugi obiekt rezydencjonalny umieszczony w rejestrze a mianowicie dwór w Wichorzu. Budynek ten, podobnie jak i pozostałe zabudowania dworskie i gospodarcze należące do majątku a wpisane do rejestru

zabytków jest w stanie krytycznym. Pozostały praktycznie jedynie relikt ścian a lokalizację niektórych budynków można rozpoznać jedynie po zachowanych fundamentach. Stosunkowo dobrze zachował się ciekawy obiekt inżynierski jakim jest silos wieżowy z 1935 r.

Ponadto należy nadmienić, że na terenie Gminy Stolno brak obiektów ruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

9. Gminna ewidencja zabytków dla Gminy Stolno

Gminna ewidencja zabytków w odróżnieniu od rejestru zabytków nieruchomości, prowadzona jest przez wójta, na podstawie informacji o obiektach zabytkowych uzyskanych od wojewódzkiego konserwatora zabytków przy czym wójt ma prawo umieszczania w niej obiektów innych, jeżeli uzna, że są one cenne dla tożsamości kulturowej gminy. Może to uczynić po uprzedniej konsultacji z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Począwszy od 5 czerwca 2010 r. znacznej zmianie ulegnie ranga gminnej ewidencji zabytków. Dotychczas był to dokument stanowiący wykaz zabytków znajdujących się w gminie jednak było to istotne przy opracowywaniu planu miejscowego, wówczas należało wskazać obiekty w ewidencji. Zmiana ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami opublikowana w Dzienniku Ustaw Nr 75, poz. 474, z dnia 5 maja 2010 r. wprowadziła obowiązek uwzględniania w decyzjach o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu (a także decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego) ochrony zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia jak również innych zabytków nieruchomości znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. Ponadto wprowadzono obowiązek uzgadniania wydania pozwolenia na budowę lub rozbiórkę z WKZ w odniesieniu do obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Kolejna istotna zmiana to zawartość gminnej ewidencji zabytków. Dotychczas były to obiekty zabytkowe nie umieszczone w rejestrze zabytków a po 5 czerwca 2010 r. w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków, rozumianej jako inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, znajduje się kilka typów obiektów. Pod względem funkcjonalnym można wyróżnić obiekty mieszkalne, do których zaliczamy dwory i pałace nie wpisane do rejestru zabytków; budynki mieszkalne należące do zabudowań związanych z funkcjonowaniem majątku, jak np. tzw. czworaki czyli budynki dla pracowników majątku i ich rodzin; rządcówki czyli obiekty mieszkalne dla zarządcy majątku oraz inne budynki mieszkalne jak np. plebanie. Kolejną kategorię zabytków stanowią obiekty gospodarcze. Tu również

znaczłą liczbę stanowią budynki wchodzące w skład dawnych majątków, tj. stodoły, spichlerze, stajnie, obory, chlewnie, owczarnie oraz inne budynki specjalistyczne jak np. kuźnie. Odrębną kategorię stanowią budynki inne jak dworce kolejowe i zabudowania związane z funkcjonowaniem kolei itd. Należy zwrócić uwagę na stan zachowania obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. Niestety spora część z nich jest w złym stanie, co jest spowodowane przez dwa czynniki. Po pierwsze upływ czasu ale bardziej destrukcyjny jest sposób eksploatacji, tj. brak należytej opieki, remontów, a przede wszystkim dobrego gospodarza.

W ewidencji oprócz budynków znajdują się również parki dworskie, które nie zostały wpisane do rejestru zabytków. Obiekty te są w różnym stopniu zachowane, tj. część z nich jest w znacznym stopniu zaniedbana, drzewostan wymaga pielęgnacji i uporządkowania. Niestety spotyka się przypadki nielegalnych wycinek co powoduje znaczne spustoszenie i eliminację wartościowych drzew.

Ponadto, do obiektów zabytkowych zaliczane są również cmentarze zarówno katolickie jak i ewangelickie oraz miejsca pamięci narodowej gdzie zostali pochowani lub zamordowani Polacy w czasie II wojny światowej.

10. Zabytki archeologiczne z terenu Gminy Stolno

Na terenie gminy znajdują się dwa eksponowane zabytki archeologiczne, tj. grodziska w Sarnowie i w Wabczu zwane „Poganką”. Grodzisko w Wabczu położone jest na krawędzi doliny Wisły (współrzędne geograficzne E - 18°33'16", N - 53°21'05") kształtem zbliżone jest do owalu o powierzchni ok. 5.600 m²; zachowana wysokość wału w stosunku do centrum majdanu wynosi ok. 4 - 5 m. Stan zachowania jest dobry, obecnie zarówno majdan jak i wały porośnięte są drzewami oraz krzewami. Obiekt badany był sondażowo w latach 1989 - 1992. Założone wykopy pozwoliły na przebadanie niespełna 4 % powierzchni majdanu. Wyróżniono dwie fazy osadnicze w okresie wczesnego średniowiecza - badaniami objęto majdan, na którym stwierdzono występowanie obiektów mieszkalnych typu półziemiankowego. Nie określono konstrukcji wałów gdyż nie objęto ich badaniem. (na podst. Wczesnośredniowieczne grodziska ziemi chełmińskiej, str. 177). Grodzisko w Sarnowie położone jest ok. 100 m na południe od kościoła w Sarnowie oraz 150 m na zachód od toru kolejowego relacji Toruń - Grudziądz. Zabytek ma kształt eliptyczny o rozmiarach u podstawy ok. 90 x 60 m, majdan otoczony jest wałem zachowanym do wysokości ok. 2,5 m. Na obiekcie nie prowadzono systematycznych badań wykopaliskowych. W latach 1984 i 1985 przeprowadzono weryfikację powierzchniową, podczas których znaleziono kilka ułamków ceramiki naczyniowej na podstawie których określono chronologię obiektu jako grodzisko późnośredniowieczne. (Grody ziemi chełmińskiej w późnym średniowieczu, Toruń 1991, A. Kola, str. 209.) Oprócz grodzisk, na terenie gminy zidentyfikowano, podczas prac obejmujących badania powierzchniowe w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski tzw. AZP, liczne zabytki nieeksponowane w terenie.

Zgodnie z materiałami znajdującymi się w dyspozycji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na terenie Gminy Stolno zlokalizowano 280 punktów gdzie stwierdzono obecność ruchomych zabytków archeologicznych. Są to pojedyncze fragmenty ceramiki naczyniowej ale trafiają się również miejsca gdzie zabytków jest duża ilość (fragmenty ceramiki, zabytki wydzielone jak np. monety, ozdoby itd.). Spośród rodzajów zabytków archeologicznych, podczas badań AZP wyróżniono – ślady osadnictwa, osady, cmentarzyska, znaleziska luźne a także jeden skarb – w Rybieńcu gdzie znaleziono 6 naszyjników, oraz bransoletę spiralną. Ponadto bardzo interesujący zabytek archeologiczny odkryto w Grubnie na stanowisku nr 81 gdzie znajdowały się naczynie gliniane, fragment rogu do picia, srebrny naszyjnik, 2 zapinki żelazne, sprzączka do pasa bransoleta brązowa, żelazne klucze i szklane paciorki. Miejsce to określono jako cmentarzysko późno lateńskie. Znaczna liczba stanowisk określonych w AZP świadczy o intensywnym osadnictwie na obszarze obecnej gminy Stolno od czasów pradziejowych do współczesności. W ramach AZP zidentyfikowano pozostałości materialne, głównie ceramikę, ludności z okresu kamienia (neolit), identyfikowanej m.in. jako Kultura Ceramiki Wstęgowej Rytej, Kultura Pucharów Lejkowatych, Kultura Amfor Kulistych itd. Ponadto znaczna liczba stanowisk wydatowana została na okres Halsztacki i Lateński (okres żelaza) a także średniowiecze z podziałem na wczesne i późne. Występują również zabytki z okresu brązu. Zdecydowana większość zabytków archeologicznych została zidentyfikowana w terenie jako stanowiska o określonej lokalizacji (numer w obszarze, numer w miejscowości oraz w miarę precyzyjne położenie na mapie). Dla części jednak, w szczególności znalezisk luźnych czy to zabytków znanych z literatury, nie określono miejsca gdzie zostały znalezione. Dotyczy to np. zabytków z Wabcza. Położenie zabytków archeologicznych, dla których znane jest miejsce pochodzenia, określone jest w załączniku graficznym do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego natomiast ich wykaz stanowi załącznik do niniejszego opracowania. Należy zauważyć, że badania w ramach AZP prowadzone były głównie w latach 80 - tych XX w. a ich metoda ulega stałemu doskonaleniu stąd liczba stanowisk może być znacznie większa niż ta podana w tabeli czy na mapie. Ponadto, nie zawsze jest możliwość zbadania całego obszaru ze względu np. na trudność dostępu do danego terenu, zbyt małą liczbę badaczy itd. Analizując jednak stan dotychczasowych badań stwierdzono, że największą liczbę zabytków archeologicznych, zidentyfikowanych jako stanowiska i znaleziska luźne zlokalizowano w Wabczu, bo aż 77. Znaczna liczba znajduje się również w Małym Czystym – 47, przy czym liczbę tą należy traktować jako sołectwo Małe Czyste, w skład którego wchodzi stanowiska znajdujące się w Małym Czystym, Wielkim Czystym i Zakrzewie. Bogate w zabytki archeologiczne są również Obory – 27, Rybieniec – 28 i Stolno 31. W pozostałych miejscowościach znajduje się od kilku do kilkunastu punktów gdzie stwierdzono występowanie zabytków archeologicznych. Przy opracowywaniu planów zagospodarowania przestrzennego należy przenieść lokalizacje stanowisk do załącznika graficznego planu a ponadto w ustaleniach tekstowych określić tryb postępowania dotyczący terenu zidentyfikowanego jako zabytki archeologiczne (stanowiska archeologiczne). Wskazane jest również pouczenie właścicieli nieruchomości, na

terenie, których znajdują się stanowiska o możliwości natrafienia na zabytki archeologiczne. O obecności stanowisk należy pamiętać również w przypadku wydawania decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu (realizacja inwestycji bez planu miejscowego) czy to dla inwestycji kubaturowych czy też liniowych. Gdy realizacja inwestycji miałaby odbywać się na terenie zabytku archeologicznego lub w jego sąsiedztwie należy zakres prac i ewentualną konieczność ustanowienia nadzoru archeologicznego uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Ustanowienie takiego nadzoru, pozwoliłoby na weryfikację ustaleń AZP, zadokumentowanie istniejących stanowisk, precyzyjne określenie ich zasięgów a także w miarę możliwości przeprowadzenie eksploracji.

Należy sobie uświadomić, że praktycznie w każdym miejscu można natrafić na pozostałości śladów z przeszłości. Oczywiście są miejsca czy obszary, bardziej sprzyjające osadnictwu jak np. możliwość schronienia się, dostępność wody pitnej, przebieg szlaków handlowych, dogodne warunki obrony itd. W różnych okresach i kulturach odmiennie się to kształtowało. Należy również zauważyć, że przez wieki zmienił się krajobraz a także klimat zarówno w sposób naturalny jak i pod wpływem działalności człowieka. Rzeki zmieniały swoje koryta, tereny zalesione zostały wykarczowane i zmienione w pola uprawne, wykonano melioracje, które w istotny sposób zmieniły stosunki wodne. Wszystkie te zmiany nie są bez wpływu na stan zachowania zabytków archeologicznych. Podlegają one najczęściej dewastacji w wyniku działalności człowieka. Do destrukcji reliktywów osad i cmentarzysk przyczyniają się głównie zabiegi agrotechniczne przy użyciu sprzętu o coraz większej mocy i głębokości ingerencji w glebę. Spośród prac polowych największe spustoszenie dokonuje głęboka orka a także ostatnio coraz częściej stosowane, niszczenie podszwy płuźnej za pomocą głęboszy, które penetrują glebę na głębokość ok. 80 cm. Jest to istotne zagrożenie dla warstw kulturowych zalegających w glebie, szczególnie w przypadku w/w osad i cmentarzysk. Ponadto ślady obiektów drewnianych czy ziemianek mogą ulegać zatarciu. Kolejnym zagrożeniem jest ekspansja zabudowy na tereny rolne. Prace polowe niszczą zabytki archeologiczne ale zabudowanie terenu, na którym znajdowała się osada czy cmentarzysko powoduje całkowite i nieodwracalne zniszczenie zabytku. Należałoby w przypadku zidentyfikowanych zabytków archeologicznych prowadzić badania wyprzedzające realizację inwestycji (nawet w przypadku budowy domów mieszkalnych jednorodzinnych) a same prace budowlane prowadzić pod nadzorem archeologicznym. Prace budowlane przy realizacji sieci uzbrojenia technicznego, w szczególności kanalizacja sanitarna i wodociągi powodują dużą ingerencję w terenie i często prowadzone są w miejscach gdzie zidentyfikowano stanowiska archeologiczne. Ponadto zagrożeniem jest budowa dróg i autostrad, przy czym dotyczy to terenu pod drogą jak również obszarów, z których pozyskiwany jest budulec na drogi. Duże zapotrzebowanie na kruszywo (żwir, piasek) wykorzystywane jako podbudowa drogi sprawiło, że istnieje zagrożenie powstania żwirowni w miejscach gdzie mogły znajdować się zabytki archeologiczne. W przypadku legalnej realizacji tych obiektów należy zapewnić nadzór archeologiczny, przynajmniej w fazie ich powstawania (usunięcie wierzchniej warstwy nawierzchni) natomiast część obiektów powstaje bez pozwolenia. Konieczne jest

monitorowanie tego zjawiska przez odpowiednie organy i niezwłoczna reakcja w przypadku ujawnienia nielegalnej żwirowni. Sporym zagrożeniem dla zabytków archeologicznych, szczególnie z młodszych okresów chronologicznych, jest poszukiwanie „skarbów” przy użyciu wykrywacza metali. Łatwa dostępność i niewielka cena wykrywacza metali oraz moda na poszukiwania „staroci” czy militariów sprawia, że tereny gdzie można znaleźć zabytki są penetrowane przez liczne rzesze poszukiwaczy. Obejmuje to głównie tereny leśne, tereny gdzie prowadzone były działania wojenne, obiekty militarne. Jest to o tyle niebezpieczne, że podczas przekopywania gruntu następuje naruszenie pierwotnego układu stratygraficznego, jego zakłócenie i może to utrudnić późniejsze badanie zabytku archeologicznego.

11. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Można wyróżnić kilka kategorii zabytków cennych dla gminy w zależności od sposobu wartościowania. Niewątpliwie cenne są kościoły znajdujące się na obszarze gminy, to jest w Sarnowie, Wabczu i Wielkim Czystym. Są to obiekty charakterystyczne dla wiejskich kościołów parafialnych powstających na przełomie XIII i XIV w. Dodatkowym ich walorem jest zabytkowe wyposażenie jak ołtarze, ambony, rzeźby, obrazy, które poza tym, że stanowią wartość w znaczeniu materialnym to są cenne również ze względów religijnych oraz sentymentalnych. Kolejną grupą obiektów, jeszcze licznie występującą, są założenia parkowe przy dawnych dworach i pałacach. Niestety znaczna większość dworów czy pałacików jest w stanie bardzo złym a nawet daleko posuniętej destrukcji. Część z nich zachowała się w formie reliktu, po innych pozostał jedynie ślad w ludzkiej pamięci. Parki należy otoczyć szczególną opieką gdyż drzewa aby osiągnąć rozmiary jakie mają na tych terenach zielonych potrzebują dużo czasu, często jest to 150 czy 200 lat. Budynek można odbudować w ciągu kilku lat a mając wystarczające fundusze nawet w przeciągu jednego sezonu budowlanego natomiast w odniesieniu do przyrody takiej możliwości nie ma. Kolejną grupą obiektów bardzo ważnych dla gminy i mogących stanowić atrakcję turystyczną na skalę co najmniej województwa jest Twierdza Chełmno i obiekty militarne wchodzące w jej skład a zlokalizowane na terenie gminy. Stanowią one znakomitą bazę dla tworzenia szlaków rowerowych; miejsc piknikowych czy festynów ludowych; bazy dla grup rekonstrukcyjnych itd.

12. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy; analiza szans i zagrożeń

Największym zagrożeniem jakie może spotkać obiekt zabytkowy to jest brak gospodarza albo zły gospodarz, czyli nie dbający o stan obiektu, nie prowadzący bieżących prac remontowych i konserwatorskich. Niewątpliwie rodzaj materiału budowlanego z jakiego wykonano obiekt i wpływ czasu od jego powstania również ma znaczenie. Najbardziej podatne na niebezpieczeństwo destrukcji są niewątpliwie dwory i pałacyki. Są to obiekty po II wojnie światowej odebrane ich dawnym posiadaczom, zamienione na szkoły, świetlice wiejskie, mieszkania komunalne, siedziby państwowych gospodarstw

rolnych czy spółdzielni rolniczych. Dbałość o obiekty była bardzo różna, z reguły brak było finansów na gruntowne remonty, prowadzone zgodnie z potrzebami i sztuką konserwatorską. Najczęściej wykonywano na bieżąco najpilniejsze prace typu łatanie pokrycia dachowego, uszczelnienie czy wymiana stolarki okiennej. Przebudowy dyspozycji wnętrz, mające na celu dostosowanie do nowej funkcji również przyczyniły się do destrukcji zabytkowej substancji wnętrz poprzez zniszczenie oryginalnej stolarki, sztukaterii, podłóg. Z tego względu wszelkie działania mające na celu ratowanie istniejących jeszcze relikwów należy ze wszelkich miar popierać, stwarzać gospodarzom dogodne warunki i wspierać finansowo prowadzenie remontów. Sporo obiektów drewnianych nie przetrwało do naszych czasów, jak chociażby chałupy wiejskie czy bardzo ciekawy zabytek techniki jakim niewątpliwie była turbina wiatrowa w Małym Czystym. Obiekt ten wraz z wyposażeniem istniał jeszcze w roku 1990, niestety obecnie nie ma po nim śladu. Jest jednak grupa zabytków, mało podatna na zniszczenia i nadal „ma się dobrze” a są nią obiekty militarne. Pomimo upływu prawie 100 lat od czasu ich powstania są one w większości w znakomitym stanie. W przypadku niektórych możemy mówić nawet o zachowaniu ziemnych stanowisk karabinów maszynowych, jak chociażby w forcie w Małym Czystym. Forty betonowo – ceglano i betonowe schrony piechoty z założenia wykonane zostały solidnie, do tego pomyślano o zapewnieniu odpowiednich urządzeń do odprowadzania wód opadowych, które pomimo iż od wielu dziesiątków lat nie były konserwowane są nadal sprawne i spełniają swoją rolę. Twierdza Chełmno praktycznie nie uczestniczyła w działaniach wojennych więc nie uległa zniszczeniu. Zagrożeniem, nie tyle dla obiektów co raczej dla ich otoczenia mogą być prace polowe czyli systematyczne oborywanie terenów wokół obiektów ale również działania tzw. zbieraczy militariów, którzy zaopatrzeni w powszechnie dostępne i tanie wykrywacze metali, rozkopują umocnienia ziemne i teren obiektów fortecznych. Kościoły, na chwilę obecną są obiektami dobrze zagospodarowanymi o tej samej funkcji jaką pełniły w chwili ich powstania. Systematycznie prowadzone remonty, obecnie najczęściej pod fachowym nadzorem wykwalifikowanych konserwatorów pozwalają mieć nadzieję, na długoletnią trwałość obiektów. Jedynym problemem w tym przypadku mogą być jedynie finanse, przy czym dostępne od kilku lat fundusze unijne mogą się okazać w tym przypadku bardzo pomocne.

Zabytki archeologiczne również podatne są na zniszczenie, w szczególności dotyczy to obiektów nieekspozowanych jak osady, czasowe obozowiska, cmentarzyska. Tereny, na których zlokalizowane są te zabytki, obecnie najczęściej stanowią pola uprawne, co powoduje, że zabiegi agrotechniczne w szczególności głęboka orka czy głęboszowanie mogą niszczyć warstwy kulturowe jak również zabytki ruchome jak ceramika, narzędzia, ozdoby, pochówki itd. Przeprowadzone, głównie w latach osiemdziesiątych XX w. badania powierzchniowe w ramach AZP dowiodły, że na terenie gminy znajdują się liczne zabytki archeologiczne, których ranga wymaga ochrony i zachowania. Mniej podatne na intencjonalne zniszczenia są stanowiska ekspozowane w terenie, tj. grodziska. Znajdują się one na obszarach zalesionych, mało uczęszczanych przez ludzi, co sprzyja ich zachowaniu. Destrukcję jednak mogą powodować korzenie drzew

znajdujących się na ich terenie. Inne zagrożenia dla zabytków archeologicznych opisane zostały w rozdziale 10 – zabytki archeologiczne.

Na zniszczenie czy nawet dewastację szczególnie zagrożone są parki, stanowiące niegdyś teren rekreacji i wypoczynku dla rodzin właścicieli majątków a obecnie są w bardzo różnym stanie. Jako skrajne przykłady mogą tu służyć park w Grubnie, który jest systematycznie pielęgnowany, znajdują się tam liczne drzewa o charakterze pomnikowym; teren jest ogrodzony i idealnie nadaje się do celów rekreacyjnych. Na drugim biegunie znajduje się np. park w Paparzynie, który z pierwotnej powierzchni prawie 5 ha obecnie ma ok. 0,5 ha, teren jest nieogrodzony, zatracił prawie w całości walory, którymi pierwotnie zapewne się charakteryzował. Pozostały niestety jedynie pojedyncze drzewa. Dużym zagrożeniem dla tego typu obiektów jest niewątpliwie brak należytej pielęgnacji, nielegalne wycinki drzew, systematyczne zmniejszanie powierzchni parku, niszczenie ogrodzenia. Z podobnymi problemami mamy do czynienia w przypadku cmentarzy ewangelickich. Ludność zamieszkująca obecny teren gminy a będąca wyznania ewangelickiego, były to głównie osoby narodowości niemieckiej, wyjechały z tych terenów wraz z cofającymi się wojskami niemieckimi. Dlatego obecnie miejsca te są zaniedbane, porośnięte drzewami i krzewami, najczęściej brak do nich dostępu, ogrodzenia i nagrobki w większości przypadków zostały mocno uszkodzone. Czasem miejsca te służą, podobnie jak parki, jako dzikie wysypiska śmieci. Po stwierdzeniu faktu zdeponowania śmieci na terenie zielonym (cmentarz, park) należałoby niezwłocznie zlikwidować takie wysypisko, gdyż wystarczy, że przez jakiś czas zalega tylko niewielka ilość śmieci, po pewnym czasie ich ilość rośnie. Cmentarze lokalizowane były najczęściej na wzniesieniu, są to dosyć charakterystyczne obiekty w krajobrazie. Wskazane byłoby uporządkowanie tych terenów, rekompozycja i pielęgnacja zieleni oraz przeciwdziałanie degradacji. Znaczna część obiektów, zarówno parków jak i cmentarzy kwalifikuje się do wykonania ogólnodostępnych parków wiejskich, stanowiących tereny rekreacyjne dla ludności, place zabaw dla dzieci.

13. Kierunki działań programu opieki

W tej części opracowania zawarto dwa rodzaje ustaleń. Pierwsze dotyczą faktycznych planowanych działań związanych z ochroną i renowacją zabytków a druga grupa obejmuje wskazówki działań jakie należy podjąć, aby poprawić kondycję obiektów zabytkowych lub przeciwdziałać ich degradacji i destrukcji.

W latach objętych niniejszym programem przewiduje się realizację następujących działań w zakresie ochrony zabytków:

1. Dofinansowanie prac remontowych kościołów w Wabczu i Sarnowie w roku 2010. Zgodnie z uchwałą Rady Gminy Stolno Nr XXXIV/216/10 z dnia 23 kwietnia 2010 r. w sprawie przyznania dotacji na wykonanie prac konserwatorskich na rzecz Parafii Rzymskokatolickich w Sarnowie i Wabczu.